ISPAN TILIDA SOMATIK BIRLIKLARNING PRAGMATIK QO‘LLANILISHI
(Ojo komponentli frazeologik birliklar misolida)

Shabanova Sevinj Djumaliyevna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
sevinj8888@mail.ru

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.24083884

Annotatsiya. Mazkur maqolada ispan tilidagi somatik frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlari, xususan, tarkibida *ojo* (ko‘z) komponenti qatnashgan frazeologizmlarning kommunikativ vazifalari kognitiv-pragmatik yondashuv asosida tadqiq etiladi. Somatik frazeologizmlarning shakllanishida insonning jismoniy tajribasi, tana a’zolarining idrok va muloqot jarayonidagi funksiyalari hamda milliy-madaniy tasavvurlarning o‘rni yoritiladi. *¡Ojo!*, *tener ojo, abrir los ojos, cerrar los ojos, costar un ojo de la cara, no quitar ojo, mirar con buenos ojos* kabi birliklarning direktiv, ekspressiv, baholovchi, metapragmatik va diskursiv vazifalari misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, ularning kontekstga bog‘liq evfemistik, disfemistik va yumoristik ta’sir xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida somatik frazeologizmlarning pragmatik qiymati lug‘aviy ma’no bilan cheklanmasdan, kommunikativ niyat, nutqiy vaziyat va madaniy bilimlar bilan ham belgilanishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: somatizm, somatik frazeologizm, frazeologik birlik, pragmatika, *ojo*, illokutiv kuch, metapragmatika, kognitiv metafora, evfemizm, disfemizm, ispan tili.

Inson tanasi va uning a’zolarini ifodalovchi leksemalar tilning qadimiy va semantik jihatdan sermahsul qatlamlaridan biridir. Insonning tashqi olamni idrok etishi, hissiy kechinmalari va ijtimoiy munosabatlari tana tajribasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgani sababli tana a’zolari nomlari ko‘plab tillarda metafora, metonimiya va frazeologik birliklarning shakllanishida faol ishtirok etadi.

Tana a’zolari nomlari qatnashgan turg‘un birikmalar tilshunoslikda somatik frazeologizmlar deb yuritiladi. Inés Olza Moreno somatik frazeologizmlarni inson va hayvon tanasi a’zolarini anglatuvchi leksemalardan kamida bittasini o‘z tarkibiga olgan frazeologik birliklar sifatida izohlaydi. Olimaning tadqiqotlarida bunday birliklar fiziologik xususiyatlar bilan bir qatorda idrok, fikrlash va nutqiy faoliyatni ifodalovchi murakkab semantik tuzilmalar sifatida talqin qilinadi.

Ispan tilidagi *ojo* leksemasi anatomik jihatdan ko‘rish a’zosini anglatsa-da, frazeologik qo‘llanishda e’tibor, idrok, bilim, nazorat, qadrlash va baholash kabi tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, *abrir los ojos* – haqiqatni anglamoq, *tener ojo* – ziyrak bo‘lmoq, *no quitar ojo* – ko‘z uzmaslik, *costar un ojo de la cara* – nihoyatda qimmat turmoq, *mirar con buenos ojos* – ijobiy munosabatda bo‘lmoq ma’nolarida qo‘llanadi.

Somatik frazeologizmlarning kognitiv xususiyatlari I.Olza Moreno, pragmatik-diskursiv jihatlari A.Szindler, tarixiy-semantik taraqqiyoti X. Paskual-Lopez tadqiqotlarida yoritilgan. G. V. Nieto Martin va L. A. Messina Fahardo ishlarida esa ispan tilining hududiy variantlaridagi somatik frazeologizmlarning leksik va pragmatik xususiyatlari o‘rganilgan.

Tadqiqot materialini ispan tilidagi *ojo* komponentli somatik frazeologik birliklar tashkil etadi. Tahlil uchun quyidagi birliklar tanlandi:

Frazeologik birlik	**O‘zbekcha muqobili**

¡Ojo!	Diqqat! Ehtiyot bo‘l!
Mucho ojo	Juda ehtiyot bo‘l
Tener ojo	Ziyrak bo‘lmoq
Echar un ojo	Bir qarab qo‘ymoq
No quitar ojo	Ko‘z uzmaslik
Abrir los ojos	Ko‘zini ochmoq, anglamoq
Cerrar los ojos	Ko‘z yummoq
Costar un ojo de la cara	Juda qimmat turmoq
Ser el ojo derecho de alguien	Birovning eng ardoqli kishisi bo‘lmoq
Mirar con buenos ojos	Ijobiy munosabatda bo‘lmoq

Tadqiqotda tavsifiy-analitik, kontekstual, kognitiv-pragmatik va qiyosiy-tavsifiy metodlardan foydalanildi. Frazeologizmlarning kommunikativ vazifalari J. Ostin va J. Serl nutq aktlari nazariyasi asosida, implikativ mazmuni esa H. P. Grays qarashlariga tayangan holda tahlil qilindi. Kognitiv tahlilda G. Lakof va M. Jonsonning konseptual metafora nazariyasiga murojaat qilindi. Shuni qayd etish lozimki, keltirilgan dialoglarning ayrimlari pragmatik mexanizmlarni tushuntirish uchun tuzilgan tahliliy misollar bo‘lib, korpusdan olingan iqtiboslar hisoblanmaydi. Shu sababli maqolada tekshirilmagan statistik chastota ko‘rsatkichlari keltirilmaydi.

Somatik frazeologizmlarning shakllanishida insonning jismoniy tajribasi muhim konseptual manba hisoblanadi. Ko‘rish faoliyati orqali voqelikni anglash, kuzatish va baholash jarayonlari mavhum tushunchalarning shakllanishiga asos bo‘ladi. Ispan tilidagi *ojo* komponentli frazeologizmlarda quyidagi konseptual munosabatlar namoyon bo‘ladi:

- **OJO = ATENCIÓN (KO‘Z = E’TIBOR):** *¡Ojo con el tráfico!* – Yo‘l harakatida ehtiyot bo‘l!
- **OJO = CONOCIMIENTO (KO‘Z = BILISH):** *Abrir los ojos* – haqiqatni anglamoq.
- **OJO = CONTROL (KO‘Z = NAZORAT):** *No quitar ojo de alguien* – birovdan ko‘z uzmaslik.
- **OJO = VALOR (KO‘Z = QADRIYAT):** *Costar un ojo de la cara* – juda qimmat turmoq.
- **OJO = VALORACIÓN (KO‘Z = BAHOLASH):** *Mirar con buenos ojos* – ijobiy munosabat bildirmoq.

Masalan, *Después de escuchar sus explicaciones, abrió los ojos y comprendió la verdad* (Uning tushuntirishlarini eshitgach, ko‘zi ochildi va haqiqatni angladi) jumlasida ko‘zning ochilishi jismoniy harakat emas, balki bilish va anglash jarayonining metaforik ifodasidir.

Demak, *ojo* komponenti insonning jismoniy tajribasini e’tibor, bilim, nazorat va baholash kabi mavhum tushunchalar bilan bog‘lovchi kognitiv vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Ojo komponentli frazeologizmlarning muhim pragmatik vazifalaridan biri tinglovchini ogohlantirish, uning diqqatini jalb qilish va muayyan harakatga undashdan iborat. Masalan: *¡Ojo! El suelo está mojado.* – Diqqat! Pol ho‘l.

Mucho ojo con las ofertas demasiado baratas. – Juda arzon takliflarga nisbatan ehtiyot bo‘ling. *Echa un ojo a los documentos antes de firmarlos.* – Hujjatlarni imzolashdan oldin bir ko‘zdan kechir. Birinchi misolda *¡Ojo!* mustaqil ogohlantiruvchi formula sifatida qo‘llanib, tinglovchining keyingi xatti-harakatiga ta’sir ko‘rsatadi. Ikkinchi misolda *mucho* elementi ogohlantirish intensivligini kuchaytiradi. Uchinchi misolda esa *echar un oj* oiltimos yoki maslahat

mazmunidagi direktiv aktni ifodalaydi. Bu birliklarning illokutiv kuchi kommunikativ vaziyatga bog‘liq. Masalan, rahbarning xodimga aytgan *Echa un ojo a este informe* jumlasi topshiriq, do‘stlar o‘rtasidagi muloqotda esa oddiy iltimos sifatida qabul qilinishi mumkin.

Somatik frazeologizmlar so‘zlovchining hissiy munosabati, subyektiv bahosi va voqelikka nisbatan pozitsiyasini ifodalashda ham faol ishtirok etadi: *La reparación del coche me costó un ojo de la cara.* – Avtomobilni ta’mirlash menga juda qimmatga tushdi. *Su hija es el ojo derecho de su padre.* – Qizi otasining eng ardoqli farzandi. *El comité mira con buenos ojos el nuevo proyecto.* – Qo‘mita yangi loyihaga ijobiy munosabatda. Birinchi misolda *costar un ojo de la cara* giperbolik baholashni, ikkinchisida *ser el ojo derecho* mehr va qadrlashni, uchinchisida *mirar con buenos ojos* ijobiy munosabatni ifodalaydi. Ayrim hollarda bunday birliklar so‘zlovchining noroziligi, hayrat yoki mamnunligini ham yuzaga chiqaradi. Bunda emotsional ta’sir intonatsiya va kengroq kontekst orqali aniqlanadi.

Somatik frazeologizmlarning yana bir xususiyati muloqotni boshqarish va suhbatdoshning nutqiy faoliyatiga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatidir. A. Szindler bu jihatni somatik frazeologizmlarning pragmatik-diskursiv xususiyatlari bilan bog‘laydi. Masalan, *¿Te ha comido la lengua el gato?* (Mushuk tilingni yeb qo‘ydimi?) iborasi suhbatdosh jim turgan vaziyatda ishlatiladi. Uning asosiy maqsadi jimlikni tasvirlash emas, balki suhbatdoshni gapirishga undashdir. Shuningdek, *oído al parche* birligi tinglovchining e’tiborini keyingi axborotga yo‘naltiradi:*¡Oído al parche! Mañana se publicarán los resultados.* – Diqqat bilan eshiting! Ertaga natijalar e’lon qilinadi.

¡Ojo! formulasi ham shu jihatdan metapragmatik xususiyatga ega: u keyingi xabarning muhimligini bildiradi va tinglovchini diqqat bilan qabul qilishga undaydi. Demak, somatik frazeologizmlar nafaqat axborot yetkazadi, balki muloqotning borishi va ishtirokchilarning nutqiy faolligini ham boshqaradi.

Somatik frazeologizmlarning pragmatik xususiyatlari ularning turli emotsional va uslubiy ta’sir hosil qilishida ham namoyon bo‘ladi. *Cerrar los ojos ante ese asunto* – Mazkur masalaga ko‘z yumish. Bu misolda muayyan muammoga e’tibor bermaslik bilvosita ifodalanib, yumshatuvchi, evfemistik xususiyat kasb etishi mumkin.*¡Abre los ojos de una vez!* – Nihoyat ko‘zingni och!

Mazkur jumlada buyruq shakli va *de una vez* birikmasi norozilik hamda sabrsizlikni kuchaytirib, disfemistik ta’sir hosil qiladi. *Me costó un ojo de la cara, pero al menos ahora tengo una bicicleta nueva.* – Juda qimmatga tushdi, ammo hech bo‘lmaganda endi yangi velosipedim bor. Bu misolda giperbolik mazmun kundalik vaziyat bilan uyg‘unlashib, yumoristik ta’sir yuzaga keltiradi.

Shuni ta’kidlash kerakki, evfemistik, disfemistik va yumoristik xususiyatlar frazeologik birliklarning doimiy belgisi emas. Ular kommunikativ niyat, kontekst va intonatsiya ta’sirida shakllanadi.

Somatik frazeologizmlarning hozirgi pragmatik mazmunini tushunishda ularning tarixiy rivojlanishini hisobga olish zarur. X. Pascual-Lopez *cerrar los ojos* birligining tarixiy-semantik taraqqiyotini o‘rganib, uning uyqu, o‘lim, bilim, irratsionallik, bo‘ysunish va ishonch bilan bog‘liq ma’no qatlamlarini aniqlagan.

Masalan: *El niño cerró los ojos y se durmió.* – Bola ko‘zlarini yumdi va uxlab qoldi. *El director cerró los ojos ante las irregularidades.* – Direktor qonunbuzarliklarga ko‘z yumdi. Birinchi jumlada

fiziologik holat, ikkinchisida esa mavjud muammoga ataylab e’tibor bermaslik ifodalangan. Bu holat bir xil somatik harakatning turli kontekstlarda mustaqil semantik-pragmatik mazmun kasb etishini ko‘rsatadi.

Somatik frazeologizmlarni tarjima qilishda faqat lug‘aviy ma’noni emas, balki ularning kommunikativ maqsadi, emotsional ta’siri va milliy-madaniy xususiyatlarini ham hisobga olish zarur.

Ispancha birlik	**O‘zbekcha pragmatik muqobil**
¡Ojo!	Diqqat! Ehtiyot bo‘l!
Abrir los ojos	Ko‘zi ochilmoq, haqiqatni anglamoq
Cerrar los ojos ante algo	Biror narsaga ko‘z yummoq
Costar un ojo de la cara	Juda qimmatga tushmoq
Ser el ojo derecho de alguien	Birovning eng ardoqli kishisi bo‘lmoq
No quitar ojo	Ko‘z uzmaslik
Mirar con buenos ojos	Ijobiy munosabatda bo‘lmoq

Jadvaldan ko‘rinadiki, ayrim birliklar o‘zbek tilida obrazlilikni saqlagan holda muqobil topadi. Boshqa holatlarda esa kommunikativ maqsadni yetkazish uchun so‘zma-so‘z tarjimadan voz kechish talab etiladi. Masalan, *costar un ojo de la cara* iborasining o‘zbek tilidagi pragmatik muqobili “juda qimmatga tushmoq” yoki “bir dunyo pul turmoq” shaklida berilishi mumkin. Demak, frazeologik tarjimada semantik mazmun bilan bir qatorda illokutiv kuch, emotsional ta’sir va madaniy mazmunning muvofiqligi ham muhim mezon hisoblanadi.

Tahlil natijalari ispan tilidagi *ojo* komponentli somatik frazeologizmlarning pragmatik qo‘llanilishi insonning jismoniy tajribasi, konseptual metafora, kommunikativ vaziyat va so‘zlovchining niyati bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatdi. Birinchidan, *ojo* komponenti ko‘rish faoliyatidan kelib chiqib, e’tibor, bilim, nazorat va baholash kabi mavhum tushunchalarni ifodalashga xizmat qiladi. Ikkinchidan, frazeologik birliklarning pragmatik vazifasi ularning lug‘aviy mazmunidan kengroq bo‘lib, bir xil birlik turli vaziyatlarda ogohlantirish, iltimos, maslahat yoki tanbeh vazifasini bajarishi mumkin. Uchinchidan, somatik frazeologizmlar muloqotni tashkil etish, suhbatdoshning e’tiborini boshqarish va emotsional munosabatni ifodalash imkoniyatiga ega.

Ispan tilidagi *ojo* komponentli somatik frazeologizmlarning pragmatik tahlili quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi:

1. Somatik frazeologizmlar insonning jismoniy tajribasi asosida shakllanib, anatomik ma’no bilan bir qatorda kognitiv, emotsional, baholovchi va madaniy mazmunni ham ifodalaydi.
2. *Ojo* komponenti ishtirokidagi frazeologizmlarda ko‘rish faoliyati e’tibor, bilim, nazorat, qadriyat va baholash tushunchalari bilan konseptual bog‘lanadi.
3. Mazkur birliklar direktiv, ekspressiv, baholovchi, metapragmatik va diskursiv vazifalarni bajaradi. Ularning pragmatik qiymati so‘zlovchining kommunikativ niyati va nutqiy vaziyatga bog‘liq.
4. *¡Ojo!*, *mucho ojo* va *echar un ojo* kabi birliklar ogohlantirish, diqqatni jalb qilish va tinglovchini muayyan harakatga undash uchun xizmat qiladi. *Costar un ojo de la cara* va *ser el ojo derecho de alguien* kabi birliklar esa giperbolik baholash va emotsional munosabatni ifodalaydi.

5. Somatik frazeologizmlarning evfemistik, disfemistik va yumoristik ta’siri kontekst hamda kommunikativ niyat bilan belgilanadi.
6. Frazeologik birliklarning tarixiy taraqqiyoti va hududiy variantlari ularning zamonaviy semantik-pragmatik xususiyatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.
7. Ispan va o‘zbek tillaridagi somatik frazeologizmlarni tarjima qilishda lug‘aviy muvofiqlik bilan bir qatorda illokutiv kuch, emotsional ta’sir va milliy-madaniy mazmunni saqlash zarur.

Umuman olganda, *ojo* komponentli frazeologizmlarning pragmatik qo‘llanilishi insonning jismoniy tajribasi, kognitiv faoliyati va ijtimoiy muloqoti o‘rtasidagi uzviy aloqani namoyon etadi. Ularni kognitiv-pragmatik yondashuv asosida o‘rganish ispan frazeologiyasining milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlash hamda frazeologik tarjimada kommunikativ adekvatlikni ta’minlash uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Olza Moreno I. *Aspectos de la semántica de las unidades fraseológicas. La fraseología somática metalingüística del español*: tesis doctoral. – Pamplona: Universidad de Navarra, 2009. – 581 p.
2. Olza Moreno I. *Corporalidad y lenguaje. La fraseología somática metalingüística del español*. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011. – 331 p.
3. Szyndler A. Sobre el valor pragmático-discursivo de las unidades fraseológicas somáticas metalingüísticas // *Itinerarios*. – 2015. – № 22. – P. 157–172.
4. Messina Fajardo L. A. Somatismos fraseológicos del español de Venezuela: estado del arte y análisis lingüístico, metafórico y pragmático // *eHumanista/IVITRA*. – 2021. – № 19. – P. 482–497.
5. Corpas Pastor G. *Manual de fraseología española*. – Madrid: Gredos, 1996.
6. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
7. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Clarendon Press, 1962.
8. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
9. Grice H. P. Logic and Conversation // *Syntax and Semantics*. Vol. 3: Speech Acts. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41–58.
10. Ramírez Rodríguez P. La adquisición fraseológica cognitiva de las locuciones verbales somáticas en español por estudiantes rusos // *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*. – 2024. – № 98. – P. 263–273.

Elektron manbalar:

1. Real Academia Española. Corpus del Español del Siglo XXI (CORPES XXI). https://www.rae.es/banco-de-datos/corpes-xxi
2. Real Academia Española. Corpus Diacrónico del Español (CORDE). https://www.rae.es/banco-de-datos/corde
3. Real Academia Española. Diccionario de la lengua española. https://dle.rae.es